

Derrida. – The University of Chicago Press, 1992. – P. 93–126. 4. Ricoer P. On translation / P. Ricoer. – London and New York, 2006. 5. Stanula E. Twórcza rola tłumaczy / E. Stanula // *Święty Hieronim. Apologia przeciw Rufinowi*. – Warszawa, 1989. – С. 7–19.

Головач У. В., к. філол. н., доц.,
Український католицький університет

У ИСТОКОВ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА: ИЕРОНИМ СТРИДОНСКИЙ О ЛУЧШЕМ СПОСОБЕ ПЕРЕВОДА

В данной статье рассматривается переводческая техника Иеронима Стридонского (ок. 346–420) в контексте формирования христианской литературы на латинском языке. Внимание сосредоточено на теоретических размышлениях Иеронима о переводе как особом виде литературной деятельности, подчеркивается его вклад в определение основных переводоведческих категорий.

Ключевые слова: история и теория перевода, вольный и буквальный перевод, языковой узус.

Holovatch U. V., Ph. D., Associate Professor,
Ukrainian Catholic University

THE ORIGINS OF TRANSLATION THEORY AND PRACTICE:

ST. JEROME ON THE BEST METHOD OF TRANSLATING

The article examines the translation technique of St. Jerome (c. 346–420) in the context of the formation of Latin Christian literature. Attention is focused on the analysis of theoretical thoughts of St. Jerome about translating that is treated by him as a special kind of literary authorship. Jerome's contribution to delineating the main categories of translation is underscored.

Key words: history and theory of translation, literal and loose translation, linguistic usage.

УДК 811.161.2'42:004

Дарчук Н.П., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ІДЕОГРАФІЧНОГО ТЕЗАУРУСА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено моделюванню ідеографічного тезауруса української мови на матеріалі іменників. Запропоновано методуку

й описано принципи укладання ідеографічного словника іменників на матеріалі Частотного словника української публіцистики [мовний портал www.mova.info].

Ключові слова: *поняття, значення, онтологія, концепт, тезаурус.*

До ідеографічного опису лексики та класифікації мовних даних можна застосувати два основні підходи: індуктивний і дедуктивний. Індуктивний метод (побудова, наприклад, тезаурусу) полягає у моделюванні семантичних відношень у лексиці і у вигляді ієрархії (від більш загального до часткового), і у вигляді семантичної мережі, в якій відсутнє мотивоване розташування лексем. Дедуктивний підхід базується на апріорній класифікації понять, наприклад, у сфері філософії, логіки, психології, а лексикографу залишається лише адаптувати її до мовного матеріалу. Для більшості тезаурусів, які активно почали укладатися з середини ХХ ст., характерним було прагнення їх розробників знайти і теоретично обґрунтувати якусь одну систематизацію лексики. Пошуки у цьому напрямку не припиняються [2]. Але будь-який лексикограф, знайомий зі складністю мовних феноменів, до того ж пов'язаною з особливостями мовної картини світу мовців, усвідомлює неможливість створення універсальної систематизації лексики у вигляді такої ієрархічної мережі відношень, яка може бути "накладена" на будь-яку мову. Однак це не означає, що пошуки у цьому напрямку слід припинити.

У наших дослідженнях ми застосували обидва принципи: індуктивний метод – для побудови інформаційно-пошукових тезаурусів (ПТ) термінів [8] і дедуктивний – для побудови ідеографічного словника української публіцистики. І якщо ПТ термінів описує певну предметну галузь, ідеографічний словник, навпаки, містить інформацію про загальномовну лексику, тому ми вважали доцільним здійснити спробу з укладання ідеографічного словника дедуктивним способом. Одиницею опису ідеографічного словника є не множина слів, а поняття, які відображають класи суспільно значущих сутностей, розрізняваних людьми, а **лексеми** у словнику відіграють роль **вербалізаторів понять**.

Відомо, що значення слова включає, крім поняттєвого змісту – сигніфікативно-денотативного компонента значення, стилістичний, оцінний тощо. Характерним є й те, що значення слова обов'язково позначає лише дистинктивні риси об'єктів, тому в тлумачному словнику стільки різних значень, скільки слів, – поняття ж відображають глибші, істотніші семантичні властивості слів. Але, коли йдеться про протиставлення загальної і термінологічної лексики, такі вчені, як Ю. Апресян, О. Герд, підкреслюють протиставлення поняттєвого – наївність, побутовість загальної лексики і пізнавальну глибину, науковість термінологічної [1; 3]. Тому, коли аналізують терміносистеми термінологи, вони розглядають її з позицій чітко визначених понять, а лексикологи – з позицій мовного вираження.

Припущення, що розроблений нами ідеографічний словник є одним із варіантів словників саме такого типу, мотивоване тим, що з позицій загальної теорії систем, системного підходу як методу пізнання будь-яка система та її модель, створена людиною, людиною і коригується. Для будь-якого складного об'єкта можлива побудова кількох систем і моделей, які відображають бачення його з різних позицій, з різних точок зору. Запропонована модель не вважається універсальною, але є лише однією з можливих.

Метою моделювання ідеографічного словника є створення методики й опис принципів укладання ідеографічного словника іменників на матеріалі Частотного словника (ЧС) української публіцистики [мовний портал www.mova.info]. Цей словник у подальшому моніторингу газетних текстів виконуватиме роль матриці, яка накладатиметься на ЧС публіцистичного стилю Корпусу текстів української мови. У перспективі це допоможе створити базу даних для аналізу "мовної картини" суспільно-політичного життя України.

Перед нами стояли такі завдання: 1) побудувати онтологічну класифікацію для іменників; 2) автоматизовано поповнювати її на основі семантичного аналізу визначень слів у тлумачному словнику, енциклопедії; 3) програмно забезпечити весь цикл роботи над ідеографічним словником, зокрема, побудову його за частотними списками лексем конкретних текстів.

Ідеографічний словник створювався у три етапи. На **першому етапі** – укладався список онтологій. На **другому** – на базі корпусу газетних текстів автоматично створювався Частотний словник сучасної української публіцистики, який відтворює лексичний склад мови періодичних видань із повним набором статистичних характеристик уживаності кожного реєстрового слова (абсолютна частота (f), середня частота (x), міра коливання середньої частоти (дисперсія), коефіцієнт стабільності абсолютної частоти (D)). За статистичними даними можна визначити шар лексики, характерний для публіцистичного стилю. На **третьому етапі** автоматизовано укладається **ідеографічний словник**, в якому поняття репрезентовано лексемами ЧС, що при аплікації до тексту засвідчує, як носії мови членують смисловий континуум, відображений в лексиці. Словник іменників ЧС публіцистики включає **13166 лексем**.

Побудова онтологій іменників

У визначенні онтологій сформувалося два напрямки. Перший пов'язаний із представленням онтологій як формальної системи, побудованої на математично точних аксіомах із різними формалізмами математичної логіки, що характерно для праць зі штучного інтелекту. В роботах другого напрямку застосовують онтології для комп'ютерного опрацювання тексту, тому вони повинні відображати такі знання про світ, які можна було б використати відповідно до завдань машинного перекладу, реферування, індексування тощо, що, у свою чергу, вимагає створення адекватної методики укладання списку онтологій [4, с. 101].

Визначимося щодо термінологічного апарату.

1) Серед великої кількості визначень онтології ми використовуємо дефініцію Н. Лукашевич: **онтологія** – це система, яка складається з набору понять і набору тверджень про ці поняття, на основі яких можна створювати класи [4, с. 101].

2) Основними компонентами онтології є: а) поняття; б) атрибути (описують внутрішні властивості об'єктів, у даному випадку – значення багатозначної лексеми); в) відношення (зв'язок між типами класів, напр., рід – вид, частина – ціле) [4, с. 101].

3) Залежно від змісту поняття представляється концептами 1-го, 2-го...рівня, тому зміст та обсяг концептів – це основа ієрархії відношень у логічній моделі онтологій. Концептуалізація – це структура реальності, яку дослідник аналізує незалежно від словника і конкретної ситуації.

4) Логічною моделлю систематизації знань обрано фрейм, оскільки через терми, слоти можна структурувати представлення знання і водночас прояснити позицію дослідника у членуванні позамовної дійсності. Фрейм – це статична модель знання, яка унаочнює будову й ієрархію ідеографічного словника [5; 9; 11].

Ідеографічний словник будується способом "зверху донизу". Очолують його 5 онтологій: **Абстрактні відношення; Природа; Людина; Суспільство; Матерія**. На наш погляд, ці онтології є фундаментальними, оскільки вони відображають найістотніші поняття буття.

Абстрактні Відношення. Будь-яке пізнання пов'язане з процесами абстракції. Без них є неможливим розкриття сутності, виокремлення істотних сторін об'єкта пізнання, проникнення в глибину дослідження предмета. Абстракція – результат гносеологічної діяльності. Всі властивості, характерні для того чи іншого процесу або речі, виявляються тільки в їх відношеннях до інших речей і процесів [10]. Результатом процесу абстрагування є фундаментальні поняття: **Буття; Відношення; Кількість; Якість; Дія (Стан) матерії (безвідносно до істоти); Звук. Дії щодо утворення звуку (безвідносно до істоти); Рух. Перешкода в русі; Час; Простір.**

Природа. Це об'єктивна реальність, незалежна від діяльності людей, сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу тощо [10]. Ця онтологія передається поняттями: **Всесвіт. Погода. Стихія; Земля. Земна поверхня; Водоймище; Рослини; Істоти; Мінерали.**

Людина. Цю онтологію можна охарактеризувати як суб'єкт історичного процесу, розвитку матеріальної й духовної культури на Землі, біосоціальної істоти у складній взаємодії соціальних і біологічних факторів [6], що знаходить відбиття у таких поняттях, як: **Людина як фізична істота; Людина як психічна істота; Людина як розумна істота; Взаємодія особи із соціальним середовищем.**

Суспільство. Люди живуть у суспільстві. Людина як жива істота повинна їсти, пити, мати житло, захищатися від ворогів тощо. Задоволення її потреб передбачає органічний зв'язок людини із суспільством. Зміст цієї онтології такий: це соціальний устрій з його інститутами, а також певний економічний лад та відповідна надбудова [7]. Сюди відносяться об'єкти, створені трудовою діяльністю людини (машини, споруди, дороги тощо). Передається поняттями: **Соціальна система; держава; Транспортні засоби; Будівлі. Споруди; Діловодство. Документи; Виробництво; Фінанси. Гроші. Платежі; Творчість, Культура; Книга. Книгодруку; Наука; Релігія. Релігійні обряди. Релігійні свята; Місцевість; Спорт; Господарство; Заклади. Організації; Володіння; Населені пункти. Їх частини; Заходи. Події. Церемонії; Предмети побутового укладу; Ігри. Розваги; Продовольство; Невиробнича сфера (Інфраструктура); Установи; Підприємство; Звичаї; Зв'язок. Журналістика. Комп'ютер; Комерція. Товари.**

Матерія. Онтологія "Матерія" – це об'єктивна реальність, що існує поза людською свідомістю й незалежно від неї. Дана людині в її відчуттях, копіюється, фотографується, відображується відчуттями, існуючи незалежно від них. Вербалізується у понятті **Речовина**.

Безперечно, поданий варіант онтологій та їх вербалізація через поняття може обговорюватися, редагуватися і через онторедатор зазнавати перетворень – у цьому ми вбачаємо позитивний фактор існування подібних електронних ресурсів.

Значну роль у формуванні логічної моделі поняття відіграє його фрейм. Наведемо кілька зразків.

Фрейм "Рух"

Рух – це зміна взагалі, будь-яка взаємодія матеріальних об'єктів. Антиподом руху вважається спокій – нерухливість матеріального об'єкта у просторі. Поняття зміни має смисл лише у зв'язку з поняттям відносно стійкого, такого, яке перебуває у певному стані [6].

Шлях за тезаурусом: **Абстрактні відношення/ Рух// Форми руху/ Види руху/Стан руху/Фази руху/Особливості руху/ Джерело руху**

(див. Табл. 1)

Таблиця 1.

Фрейм "Рух"

Терм	Слот	Зміст слота
Рух	Форми руху матерії	У неорганічній природі; живій природі
	Види руху	Переміщення у просторі; швидкість руху
	Конкретні прояви дії	Стан; звукові коливання; вплив; процеси
	Розвиток	Спрямованість, фази, етапи
	Особливості	По спіралі; по прямій лінії; стрибкоподібний рух; регулярність
	Зміна	Спокій, стійкість.

Фрейм "Кількість"

У міру того, як пізнання переходить від одного предмета до багатьох і в процесі порівняння можна встановити їх подібність (тотожність) або розбіжність, починають проявлятися кількісні характеристики [6].

Шлях за тезаурусом: **Абстрактні відношення /Кількість//Визначення кількості/Ціле/Частина/Розмір/Ступінь/Вимір/Дії з числами/Назви одиниць**

(див. Табл.2).

Таблиця 2.

Фрейм "Кількість"

Терм	Слот	Зміст слота
Кількість	Точна кількість	
	Певне розчленування множини	Місткість, вага
	Невизначена кількість	Частина / Ціле
	Міра кількості	Збільшення. Зменшення
	Ступінь вияву кількості	Дорівнює нормі; більше норми; менше норми
	Вимірювання кількості	Сумірність; такий, що вимірюється в одиницях

Наведено приклади змісту лише двох категорій пізнання з-поміж багатьох інших, які вдалося осмислити в результаті аналізу філософських, енциклопедичних словників у вигляді фреймових структур. Цей етап роботи над ідеографічним словником нам видається обов'язковим перед початком роботи з лексичним матеріалом Частотного словника. Як і в процесі встановлення системи онтологій, вивчення змісту лексем через поняття відбувається під певним кутом зору, а саме – з позицій того, якими концептами передаються основні семи цього змісту, що дає можливість формалізації їх значень. Поняття, концепти, структура їх змісту є реальною допомогою в осмисленні словникових тлумачень і забезпечує поєднання лексем, які вербалізують те чи інше поняття.

Онтології, будучи надто широкими, фундаментальними поняттями, відображаються не тільки в істотних ознаках предметів і явищ як будь-яке поняття, але також у їхніх зв'язках і відношеннях. Поряд з тотожністю, включаються й розбіжності. Конкретність концептів – це теоретичне осмислення, яке узагальнене даною онтологією. У межах онтологій виокремлені загальні поняття і концепти складають лише схему наповнення першого концептуального порядку ідеографічного словника. Вони дають

поштовх до подальшого осмислення і можливого розвитку схеми за рахунок концептів 2-го і 3-го рівнів, але це відбуватиметься за умови аналізу **лексичного значення** іменників, якими наповнюватиметься концептуальна схема.

Ми свідомі того, що семантична якість словникових тлумачень бажає кращого, але це не повинно зупиняти роботи у цьому напрямку. Якби визначення були структуровані, цю процедуру можна було б спростити, застосувавши, наприклад, автоматичну процедуру наповнення концептів. Але як би там не було, визначення і в тлумачних, і в енциклопедичних словниках являють собою частково структуровані тексти. У більшості випадків визначення/тлумачення відповідає стандартній схемі: рід – вид. Номінальне визначення майже завжди локалізоване у першому реченні словникової статті. При цьому логічно найважливіша частина визначення, яка вказує на родові поняття, граматично актуалізована іменною групою з головним словом – іменником у називному відмінку.

У тексті визначення наявні типові елементи опису, які вказують на функціональність, принцип дії, сферу використання тощо. Завдання полягало в розробленні принципів автоматизованого створення ідеографічного словника за рахунок і цих додаткових елементів опису, а саме: виокремлюємо ознаку; застосовуємо її до класу об'єктів; онтології інтерпретуємо на основі лексики української мови, фіксуючи тричленну відповідність: ПОНЯТТЯ – КОНЦЕПТ – СЛОВО.

Необхідно встановити різноманітність лексичної реалізації концептів. Алгоритмічно ідеографічна класифікація створювалася таким чином: 1) шукалося опорне слово (іменник у наз. в.) – ідентифікатор; воно має загальне значення 'іменування', 'приналежність до класу'; 2) шукалося наступне слово – конкретизатор; 3) всі лексеми частотного списку супроводжувалися частотою реалізації у стилі (одержуємо два словники – Ідеографічний словник понять на корпусі текстів певного стилю і Частотний словник лексем конкретного тексту); 4) лінгвіст, за потреби, може виключити і підключити до іншого вузла лексему або лексичний куш, в якому вербалізоване значення концепта. Це відбувається за допомогою двох кнопок:: Додати в кишеню // Вийняти в кишені (Рис. 1).

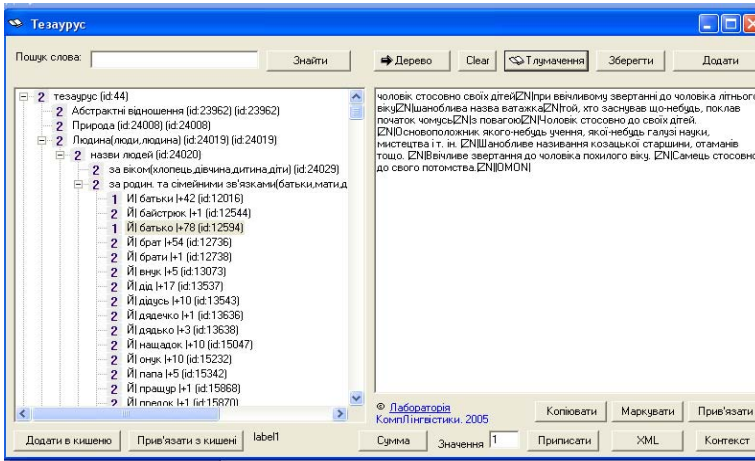

Рис. 1. Інтерфейс робочої програми з автоматизованої побудови ідеографічного словника іменників (на матеріалі публіцистичних текстів)

При активізації номера значення відбувається запам'ятовування, і лексема разом із номером й уточненою абсолютною частотою "підв'язується" до певного концепту словника на тій підставі, що у процесі функціонування слова в його значенні формується ядро, постійне для всіх його вживань. Цим ядром є логічне поняття. Поняття, пов'язані, але не тотожні словам, живуть відносно самостійним життям, що обумовлює можливість їх класифікації в ідеографічному словнику. По-друге, нами передбачено автоматизоване встановлення семантичних відношень: рід-вид, частина-ціле, синонімія, корелятивне відношення, але ця робота ще не завершена.

Модель словника подається як цілісне утворення, першим параметром якої є категорії пізнання (Онтології і Поняття) – гносеологічний параметр, другий – сфера буття (Лексика) – онтологічний параметр. Вони утворюють загальну, концептуальну схему моделі семантичних груп у лексиці. Ми обмежили уявну безмежність слів гранично загальними, категорійними орієнтирами, "накинули" на цю "безмежність" загальну понятійну сітку.

Матеріали другого, концептуально-предметного рівня можуть бути розширені, доповнені, включати нову деталізацію; їх не можна представити "всі", як і не можна подати у переліку **весь Світ**. Ми подали той варіант Ідеографічного словника іменників, який є основою співвіднесення із тим колом значень, які прийняті нами як інструмент опису семантичного простору; це один з можливих варіантів ієрархії семантичних об'єднань значень слів даного семантичного континуума іменників публіцистичного стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баранов А. Н.* Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – 2-е изд., испр. – М. : УРСС, 2003. – 358 с. – (Новый лингвистический учебник). 2. Термін у лінгвістичній інформатиці / Дарчук Н., Сорокін В. – К. : Київ. ун-т, 2013. – 143 с. 3. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика : синоним. средства яз. / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с. 4. *Герд А. С.* Прикладная лингвистика / А. С. Герд. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та. – 2005. – 266, [1] с. 5. *Лукашевич Н. В.* Тезаурусы в задачах информационного поиска /

Н. В. Лукашевич. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2011. – 512 с. 6. *Минский М.* Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с. 7. *Филлмор Ч.* Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – С. 52—92. 8. *Шингарева Е. А.* О двух направлениях семантики текста : (тезаурус и фрейм) / Шингарева Е. А. // Научно-техническая информация. Серия 2. – 1982. – № 8. – С. 1—8. 9. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с. 10. *Словник української мови* : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970—1980. – 11 т. 11. *Новейший философский словарь* / сост. и гл. ред. Грицанов А. А. –3-е изд., испр. – Минск : Кн. дом, 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).

Дарчук Н.П., к. филол. н., доц.,
Інститут філології КНУ ім.Т.Шевченка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ИДЕОГРАФИЧЕСКОГО ТЕЗАУРУСА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена моделированию идеографического тезауруса украинского языка на материале существительных. Предлагается методика и описываются принципы составления идеографического словаря существительных на материале Частотного словаря украинской публицистики [языковой портал www.tova.info].

Ключевые слова: *понятие, значение, онтология, концепт, тезаурус.*

Darchuk N., PhD, Associate Professor
Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

THEORETICAL ASPECTS OF MODELLING OF THE IDEOGRAPHICAL THESAURUS FOR THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the modelling of the ideographical thesaurus for the Ukrainian language on the basis of nouns. There is a description of the new approach and new principles for compilation of the ideographical thesaurus for nouns on the basis of the Frequency dictionary of the Ukrainian journalism.

Keywords: *notion, meaning, ontology, concept, thesaurus.*